

diplomatik yöntemlere de başvurulmuştur. Meselâ halkın ileri gelenlerine gizli elçiler gönderilmiş ve onlarla irtibat kurularak idareciler devre dışı bırakılmıştır. İsfahan'ı kuşatan Abdullah b. Büdeyl bu yolla şehrin kapılarını halka açtırmış ve yönetici çareyi kaçmakta bulmuştur.

Uzun muhasaralar müslüman askerlerini hayli uğraştırmakla birlikte düşmanın sürekli gözetim altında tutulmasını sağladığı için faydalı olmuş, böylece düşman tarafından gelebilecek tehlike bir bakıma kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Ayrıca Yermük ve Kâdisiye gibi büyük savaşlardan sonra dağılan Bizans ve Sâsânî askerleri sığındıkları kale ve müstahkem şehirlerde bu yolla uzun süre hareketsiz bırakılmışlardır. Öte yandan muhasara sırasında ayrı ayrı yerlerde savaşan düşman askerlerinin aralarındaki iletişim kopmuş ve bu durum düşmanı güç birliğinden yoksun bırakmıştır. Kale içerisine sıkışan insanların yiyecek sıkıntısı gibi birtakım zorluklarla karşılaşması ve idarecilerin bunlara çare bulamaması da halkın onlardan kopmasına ve müslümanlara yaklaşmasına zemin hazırlamıştır.

Müslümanlar Hz. Osman zamanından itibaren deniz muhasarası ile karşılaşmış ve bunda da başarılı olmuştur. Suriye valisi Muâviye Kıbrıs'taki fetihlerini muhasara yoluyla yapmış, daha sonra Rodos, Sicilya, İstanbul seferleri gibi birçok askerî harekât denizden kuşatma ile gerçekleştirilmiştir. Emevîler ve Abbâsîler zamanındaki en önemli muhasara savaşları arasında İstanbul kuşatmaları başta gelmektedir ve bunların en dikkat çekici özelliği şehrin hem karadan hem denizden kuşatılmasıdır.

Muhasara savaşlarında mancınık daha çok kale surlarını tahrip edebilecek ağır

taşların, arrâdeler ise daha hafif taşlarla kızdırılmış demir parçaları gibi yaralayıcı ve nefit gibi yakıcı maddelerin atımında kullanılmıştır. Medineli yahudilerin Hayber muhasarasında müslüman askerlere karşı kullandıkları mancınık kale fethedilince müslümanların eline geçmiş ve başta Tâif olmak üzere daha sonraki kuşatmaların vazgeçilmez silâhi olmuştur. Müslümanlar ileriki dönemlerde mancınığı geliştirmişlerdir. Surlarda gedik açmak ya da açılan gedigi koçbaşı kullanımla demirden yapılan koçbaşı kullanılmış, aynı amaçla debbâbelerden de faydalanılmıştır. Muhasaralarda ayrıca düşman askerlerini etkisiz hale getirmek amacıyla özellikle yetenekli okçular büyük rol oynamıştır. Kaleye çıkabilmek için ahşap ve halat merdivenler, kuşatma zincirleri ve halatları da muhasaralarda kullanılan diğer bazı savaş araç gereçleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "hşr" md.; *Tacü'l-ʿarûs*, "hşr" md.; Buhârî, "Meğâzi", 9, 38, 56, 170, "Edeb", 68, "Tevhîd", 14, 31; Müslim, "Cihâd", 82; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 90, 115, "Cenâ'iz", 16, "Hârâc", 19, 36; Tirmizî, "Siyer", 48, "Diyât", 14; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 67, 138, 334, 424-425, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 73, 76, 159; VII, 15; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, III, 157; IV, 273; V, 21; VI, 43; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), V, 59; VI, 12; VIII, 261; X, 36, 198; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 148, 307; II, 511; III, 184, 423; IV, 12, 25, 156, 246, 262, 265; V, 256, 288; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, I, 32, 57, 118, 120, 123, 138, 181, 259, 322, 349; II, 185, 332; III, 335; IV, 26, 41, 49, 53, 165, 243, 290, 418; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 13, 20, 115, 164; VI, 29, 329; VIII, 5; X, 225; XIV, 54; XV, 201; Makkarî, *Nefhu't-ṭîb*, I, 270, 275; IV, 382, 403; VI, 353, 398; Selâvi, *el-İstikşâ*, I, 79, 170; II, 109; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 93, 96, 104, 108; A. J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt*, Oxford 1978, s. 194, 226-

230; Hitti, *İslâm Tarihi*, I, 226, 229, 231-232, 253; F. McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981, s. 129-134, 137-139, 149-155, 173-176; Fâruk Ömer, *en-Nuzumü'l-İslâmiyye*, Ayn 1983, s. 188-189, 208-211; Hâlid Câsim el-Cenâbî, *Tanzimâtü'l-ceyşü'l-ʿArabiyyi'l-İslâmî fi'l-ʿasri'l-Ümevî*, Bağdad 1984, s. 188-192; Vefik ed-Dakdûkî, *el-Cündiyye fi ʿah-di'd-Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut 1985, s. 214-218, 230-236, 263-272; M. Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât* (doktora tezi, 1986), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 100, 135-137; a.mlf., *H. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun 1990, s. 90-92, 121-125; Nu'mân Sâbit, *el-ʿAskeriyye fi ʿah-di'l-ʿAbbâsiyyîn* (nşr. Hâmid Ahmed el-Verd), Bağdad 1987, s. 149-162, 215-225; W. E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992, s. 101-110; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid*, İstanbul 1992, s. 285-286, 335, 344-346, 390-397; A. Christophilopoulou, *Byzantine History* (trc. T. Cullen), Amsterdam 1993, II, 39-41; M. Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri" (trc. İsmail Hami Danişmend), *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1955, s. 213-225; Ahmed Bedr, "et-Tanzimü'l-ʿaskerî ʿinde'l-ʿArabi'l-müslimîn", *Dirâsât târihiyye*, sy. 4, Dımaşk 1401/1981, s. 139-143; Cl. Cahen, "Hişâr", *EP* (İng.), III, 469-470; G. S. Colin, "Hişâr", a.e., III, 470; C. E. Bosworth, "Hişâr", a.e., III, 470-472; D. Ayalon, "Hişâr", a.e., III, 472-476; S. A. A. Rizvi, "Hişâr", a.e., III, 481-483; Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, XXIV, 234-238.

İSRAFİL BALCI

Osmanlılar'da. Osmanlılar kuşatma tekniklerinde daha ilk fetihlerden itibaren kazandıkları tecrübeyle büyük bir gelişme sağlamıştır. İlk dönemlerde Osmanlılar'ın başarıyla uyguladığı usul, kuşatılacak kale civarında ve ulaşım yolları üzerinde bulunan hâkim noktalara havale kuleleri inşa etmek ve buralara kuvvet yerleştirerek hedeflenen yeri sürekli gözetleyip dışarıyla irtibatını kesmekti. Böylece uygulanan bir çeşit abluka ile kalenin zayıf ve zaptı kolay noktaları, ahali ve yöneticilerin durumu tesbit edilir, kuşatma altındaki kalenin durumunun kötüleştiği öğrenilince kuşatmanın askerî harekât kısmı başlatılır, genellikle de kale içindekiler açlıktan teslim mecbur bırakılırdı. Nitekim İznik, İzmit ve Bursa gibi büyük kaleler havale denilen bu mukabil istihkâmlarla tecrit edilip seneler süren ablukalarla düşürülmüştür.

Ortaçağ Avrupası'nda kale muhasaralarında kullanılmaya başlanan top ve ateşli silâhları Osmanlılar daha da geliştirip etkili hale getirmiş ve kuşatmalarda yeni bir çığır açmışlardır. II. Murad devrinden itibaren ateşli silâhların kalelerin ele geçirilmesinde ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Özellikle Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması muhasara teknik ve

1683 yılında Viyana'nın Türkler tarafından muhasarasını gösteren resim (Vojenské Muzeum - Prag)

MUHASARA

taktikleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu kuşatmada hem eski muhasara vasıtalarından hem de geliştirilen yeni teknik ve silâhlardan yararlanılmış, top ilk defa surları yıkmakta en etkili silâh olarak öne çıkmıştır. Birkaç topun bir arada belli bölgeleri hedef alışı ve özel bir atış tekniği surları yıkılmasını sağlayan başlıca faktör olmuştur. Fâtih'in geliştirip düzene koyduğu topçuluk ve muhasara sanatı daha sonraki devirlerde büyük aşama göstermiştir.

Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya yönelen askerî harekâtlar sırasında Osmanlı ordusu, savunma duvarlarını ve müstahkem şehirleri ele geçirmekte uyguladığı taktikler ve teknik donanımlarıyla önemli bir başarı kazanmıştır. Kuşatacakları kalenin civarını akıncılara tahrip ettiren Osmanlılar, ardından kalabalık kuvvetlerle harekâta giriş mevzilerini düşman istihkâmalarına hâkim noktalara kurar, muhasarayı ısrarla sürdürürlerdi. Planlı harekât sayesinde kuşatmalarda malzeme sıkıntısı fazla çekilmez, bol cephane ve mühimmat bulundurulurdu.

Osmanlılar oldukça uzun bir hazırlık safhasından sonra muhasaraya başlardı. Bu amaçla eyalet ve sancaklara hükümler gönderilip orduya katılmaları emredilir ve gerekli hazırlıklar yapılırdı. Düşmanın yardım alabileceği yerlere akıncılar düzenlenir, şehrin yakın çevresiyle bağlantıları kesilip giriş çıkışlar önlenir, civardaki halk başka yerlere nakledilirdi. İslâm savaş usulü gereği kuşatmalarda önce karşı tarafa mektup veya elçi yollanarak kanakıtılmaması için kaleyi teslim etmeleri

tavsiye edilir, kabul durumunda muhafızlara ve ahaliye eman verilirdi. Topların mevzilendirilmesi muhasaralarda önem verilen bir husustu. Topların toprak ve kumla örtülerek keşfedilmesi önlenir, kayalık alanlarda toplar için hususi mevziler düzenlenip setler yapılırdı. Osmanlılar kuşatma alanında da toplar dökerdi. Fâtih Sultan Mehmed'in İşkodra önderinde, deve ve katırlarla bakır ve döküm lezazımı getirtilip dağlarda fırınlar kurdurmak suretiyle büyük toplar döktürttüğü bilinmektedir. Girit'te uzun süren Kandiye muhasarasında da top dökümü yapılmıştır. Muhasara topları genellikle orduyla birlikte nakledilirdi. Kuşatmanın başarısız olduğu hallerde bazan hızla geri çekilmek gerektiğinden topların karşı tarafın eline geçmesini önlemek için parçalandığı yahut toprağa gömüldüğü de olurdu. Muhasara topları 80, 100 ve 120 libre ağırlığında imal edilirdi. Kullanılan toplar ise bazaluka (bacaluşka), basilik, havan, balyemez, kolunburna, şâhî / darben, şayka, şakaloz, çarha, obüs idi. Muhasaralarda kullanılan topların en dikkat çekici örneği, 1 kental (100 kg.) ağırlıkta demir gülle atabilen 180 kental (18 ton) ağırlığındaki bazalukadır.

Top sayısı ihtiyaca göre düzenlenmekteydi. 1453'te büyük toplar günde yedi sekiz, 1478-1479'da İşkodra'da daha küçük çaplı olanları günde 131-194, 1522 Rodos'ta basilikler 130 defa atış yapmıştı. Topların atış menzili hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte XVI ve XVII. yüzyıllar için 720 m. tahmin edilmektedir. Muhasaralarda kullanılan tüfeklerin

atış mesafesi ise 500-600 kadem (187,5-225 m.) olarak belirtilir. Mermiler etkili ve isabetli atış için koyun derisine sarılırdı. Osmanlılar'da "yuvarlak" diye anılan top gülleleri taş, demir, kurşun, granit, mermer ve bronzdan yapılırdı. 1453'te toplar taştan gülle atıyordu. Şâhî topunun attığı güllelerin ağırlığı 12 kantar (677 kg.), barut hakkı 200 libre idi. 1474 ve 1478 İşkodra muhasaralarında 13 kantar (733 kg.) ağırlığında, 1522 Rodos'ta 11-12 palme (yaklaşık 120 cm.) çapında, 1639'da Bağdat'ta 18, 20 ve 25, Kandiye'de 5, 7 ve 9 okkalk gülleler kullanılmıştır. Gülleler kuşatma sonunda yeniden kullanılmak üzere toplatılırdı.

Muhasara silâhları olarak önceleri koçbaşı, taş veya ok atan mancınık (katapult), ahşap müteharrik savaş kuleleri kullanılırken ateşli silâhlar ve topun kullanımıyla bunlar önemini kaybetmeye başlamıştır. Diğer muhasara teçhizatı olarak barut, barut kesesi, kumbara (humbara), kazan, çömlek, yangın ve el kumbarası, şişe, tunç el kumbarası (Kandiye'de günde 1000 adet kullanılmıştı), gönderli kumbara, demir, kurşun, bakır, çam sakızı, güherçile, zift, kükürt, bal mumu, yağ, keten tohumu yağı, gaz, katran, katranlı paçavra, yorgan parçaları, neft, kirpas, yün, pamuk, fitil, yanıcı ve öldürücü karışımlar, aydınlatma mermileri, ağaçtan ve ipten merdivenler, halatlar, kancalar, zincir, kazma, kürek, manivela kolu, balta, örs, körük, kereste, çivi, kazan, çuval, koyun, keçi ve öküz derisi, yük arabaları sıralanabilir. Tarihte ilk yangın bombası 1478 İşkodra, infilaklı tahrip bombası ise 1480 Rodos muhasarasında kullanılmıştır.

Osmanlılar, muhasaralarda dış hendek ve surlara yaklaşmak amacıyla sağa sola eğri büğrü sıçan yolları yaparak her hücum kolu için 10 metrede bir mevziler kurup aralarını gizli yollarla birleştirir, gerektiğinde birçok hücum kolunu tek kol haline getirirlerdi. Mevziler 1,5 m. uzunluğunda kum torbaları vb. maddelerle takviye edilirdi. Bunun yanında ilk defa 1422'de görülen tekerlekli ahşap savaş kuleleri etkili ölçüde 1453'te İstanbul ve 1596'da Eğri'de kullanılmış, Sigetvar'da aynı amaçla kale etrafına odunlar yığılıp top rak ve fıski çuvalarından yapılan büyük bir kule üzerinden hücumla kalkılmıştı. Hendeklere çalı, odun vb. kum torbaları yığılarak tutuşturulur, bazan da kale burçları hendekle çevrilip içleri su doldurulurdu.

Yer altında tüneller açarak surları yıkmak amacıyla kullanılan lağımlardan İs-

Halkulvâdî muhasarasını gösteren minyatürlü iki sayfa (Mustafa Rumûzî, *Târih-i Feth-i Yemen*, İÜ Ktp., TY, nr. 6045, vr. 602'-603')

tanbul ve İşkodra muhasaralarında yararlanılmıştır. Lağımlar surların yarım mil ilerisinden kazılmakta, düşman lağımclarını âni baskınla püskürtüp tehlike anında geri çekilme taktiği uygulanmakta, faaliyetler gizlilikle yürütülmekteydi. Öte yandan kazılan tüneller kale suru altına kadar getirilir, buraya barut yığılarak patlatılır ve üstündeki surlar çökertilirdi. Eğri kuşatması bu tip bir tünel mücadelesine sahne olmuş, açılan karşılıklı tüneller birbirine rastlayınca yer altında küçük çaplı bir savaş cereyan etmişti.

Muhasara hattının kurulmasında ve askerî yerleşimde ilk işlerden biri toprak sürme denilen siper kazma faaliyetidir. Topların isabetli şekilde mevzilendirilmesi ve karargâh tanzimi noktasından muhasaraların önemli bir unsuru olan metrisler büyük ve geniş olarak tertip edilmekte, ancak bu siperler yağmurdan olumsuz yönde etkilenmekteydi. Muhasara hattı umumiyetle uygulandığı gibi merkez, sağ ve sol olmak üzere üç, 1522 Rodos'ta şartlar gereği beş, Lefkoşe'de ise yedi kol halinde düzenlenmiştir.

Muhasaraların sonunda anlaşma şartlarıyla teslim olma (vire) durumunda kaledeki müdafilerin can ve malına dokunulmaz, sivil halkın kalması yahut gitmesi kendi tercihinin bırakılırdı. Kale muhafızlarına istendiğinde "hatt-ı emân" verilmekte, kale halkı bazan aileleri ve mallarıyla birlikte İstanbul'a nakledilmekteydi. Savaşla alınan şehirlerin statüsü ve onlara nasıl davranılacağı ise tamamen Osmanlı idarecilerinin tasarrufunda olurdu. Bu durumda bazan kale kumandanı ve muhafızlar idam edilebilir veya esir alınır, içerideki sivil halk da sürülebilirdi. Fetih neticesinde yeniçeriler ocaklarının sarılı kızılı sancaklarını kaleye çeker, surlar üstünde ezanlar okunur, top şenlikleri yapılır, mehter takımı zafer havası çalardı. İslâmî an'ane gereği fetihnâmeler düzenlenir, şehrin büyük kilisesi camiye çevrilir, ümerâ ve askere zafer mükâfatu dağıtılır, şehir ve kale hemen tamir ve tahkim edilir, gerektiğinde fethedilen yer yeni bir eyalet merkezi yapılırdı. Osmanlılar XVI ve XVII. yüzyıllarda muhasara usul ve istihkâmını çok geliştirmişler ve bunda büyük bir tecrübe sahibi olarak kuşattıkları yerleri genellikle kolayca ele geçirmişlerdir. XVII. yüzyıl sonundan itibaren Avrupa'da gelişen savaş usulleri kale kuşatmaları yerine açık alan muharebelerine odaklanmış, Osmanlılar bu yeni sisteme ayak uydurmakta zorluk çekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 488-489; II, 148-154; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), II, 691, 693, 721; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân*, II, tür.yer.; VII, tür.yer.; Hadîfî, *Tevârih-i Âli Osmân (1299-1523)* (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 45, 47-48, 63, 112, 202, 240; Anonim *Tevârih-i Âli Osmân* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 11, 15, 31; Ahmed Refik [Altınay], *Devr-i Süleyman-ı Kanunî'de Birinci Viyana Muhasarası*, İstanbul 1288 hş., s. 7-26; a.m.f., *Mefâhir-i Askeriyye Sahifeleri*, İstanbul 1325, s. 70, 72, 229, 233, 293; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, tür.yer.; a.m.f., *Osmanlı Tarihi*, I-III/1, tür.yer.; Mahmûd Şit Hattâb, *el-Muştalahâtü'l-askeriyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1386/1966, I, 185-186; Danişmend, *Kronoloji*, I-III, tür.yer.; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1985, s. 34, 39, 43, 48, 50-51, 63-111; V. J. Parry, "Savaşçılık" (trc. Yusuf Yazar), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, IV, 399-422; a.m.f., "Hîşâr", *EP* (İng.), III, 476-481; Feridun M. Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 37-38.

MEHMET CANATAR

MUHASEBE KALEMİ

(bk. BAŞMUHASEBE KALEMİ).

MUHÂSİBÎ

(المحاسبى)

Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö. 243/857)

İlk sûfilerden,
hadis, kelâm ve tefsir âlimi.

Muhtemelen 165 (781) veya 170 (786) yılında Basra'da dünyaya geldi. Rebîa kabilesinin Aneze koluna mensuptur. Nefis muhasebesi hususundaki titizliğinden dolayı "Muhâsibî" diye tanınmıştır (Sem'ânî, IX, 76; İbnü'l-Esrîr, *el-Lübâb*, III, 171). Mu'tezile'nin merkezi Basra'da doğup büyümüş ve babasının da bu mezhebi benimsemiş olması Muhâsibî'nin Mu'tezile'yi yakından tanınmasına, hatta başlangıçta bu mezhepten etkilenmesine sebep oldu. Genç yaşta Bağdat'a giderek Vekî b. Cerrâh, Süleyman b. Dâvûd, Şüreyh b. Yûnus, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi âlimlerden dinî ilimleri tahsil etti. Aynı zamanda İmam Şâfiî'nin öğrencisi olduğu nakledilmektedir. Muhâsibî'nin bu dönemde Mu'tezile mezhebine mensup olan babasıyla anlaşamadığı, babasından kalan mirası bu sebeple reddettiği kaydedilmektedir. Mirasın 30.000 veya 70.000 dirhem tuttuğu şeklindeki kayıtlar onun zengin

bir aileden geldiğini ortaya koymaktadır. Bu sırada çocuk yaşta olan Cüneyd-i Bağdâdî'nin, evlerine gelen Muhâsibî'ye yiyecek verdiğini belirten rivayetler (Ebû Nuaym, X, 74-75) onun gençlik yıllarında fakir bir hayat yaşadığını göstermekle birlikte Ebû Hamza el-Bağdâdî ile aralarında geçen konuşmadan ileri yaşlarda malî durumunun iyi olduğu anlaşılmaktadır (Serrâc, s. 398).

Gençlik döneminde Bağdat'ta hadis meclislerine devam eden Muhâsibî, Selef akidesi ve ehl-i hadis anlayışının ağırlıklı olarak hissedildiği *en-Neşâ'ihü'd-diniyye*'yi bu sıralarda yazmış olmalıdır. Onun bu devrede bir zâhid grubuyla karşılaşması hayatının dönüm noktasını oluşturmuş, bu tarihten sonra tasavvufî kimliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak eserlerinde bu topluluğa mensup olanlardan herhangi birinin ismini zikretmez.

Muhâsibî'nin halku'l-Kur'ân konusunda Mu'tezile gibi düşünmeyen, liderliğini Ahmed b. Hanbel'in yaptığı ehl-i hadis zümresine karşı Halife Me'mûn'un emriyle uygulanan baskı dönemindeki (bk. MİHNE) durumu hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İnzivâya çekildiği için bu devrede sıkıntı görmediği yolundaki açıklamalar gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Öte yandan onun bu dönemde bir ara Mu'tezile'ye yakınlaştığını, fakat Hanbelîler'in baskısı sonucunda bu tutumundan vazgeçtiği ileri sürülmektedir (*EI* [İng.], III, 699). Fakat İbn Asâkîr'in, Muhâsibî ve arkadaşı İbn Küllâb'ın Me'mûn'un fâsık olduğunu ileri sürerek meclisinde bulunmayı câiz görmediklerini ve Kur'an üzerinde tartışmayı kabul etmediklerini kaydetmesi bu görüşün doğru olmadığını göstermektedir.

Bu sıkıntılı devrede Mu'tezile'ye cevap vermeye çalışan Muhâsibî'nin bu akıma sert eleştirileri, Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'e yaptığı gönderme sebebiyle 218-230 (833-845) yılları arasında yazılmış olması gereken *Fehmü'l-Kur'ân* adlı eserinde yer almaktadır. Baskı döneminin nihayete erdiği 234'ten (849) sonra yazılan *er-Ri'âye*'de de Mu'tezile'yi tenkit etmektedir. Ancak bu eserlerde Mu'tezile'yi kendi usulleriyle eleştirmesi Selef âlimleri tarafından suçlanmasına sebep oldu. Özellikle *Fehmü'l-Kur'ân*'da yer alan görüşlerinin Ahmed b. Hanbel taraftarlarının tepkisini çektiği anlaşılmaktadır. Mu'tezile'ye reddiye yazarken onların görüşlerini uzun uzadıya anlatarak yayılmalarına yol açtığı, bu sebeple İbn Hanbel'in onu desteklemediği (Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*'),